

EUGEN PAVEL

## SEXTIL PUȘCARIU ȘI EDITAREA TEXTELOR VECHI (MATERIAL DOCUMENTAR INEDIT)

Studierea unei laturi aparent periferice a personalității creatoare a lui Sextil Pușcariu, aceea de editor și îngrijitor de texte, poate dezvălui filologului de azi aceeași exemplaritate în abordarea fenomenului lingvistic și literar. Este mai puțin cunoscut faptul că S. Pușcariu a coordonat, între anii 1922–1924, colecția populară „Cartea cea bună” de la Cultura Națională, editând scrieri ale lui Constantin Negruzzi, Vasile Alecsandri și Mihai Eminescu, cel din urmă prefațat de Lucian Blaga. Dar ceea ce i-a conferit o anumită notorietate în istoria textologiei românești a fost publicarea, în 1914, în colaborare cu Alexe Procopovici, a uneia dintre cele dintâi ediții critice riguroase prin metoda transcrierii interpretative, *Evanghelie cu învățătură* (1581) (Pușcariu–Procopovici 1914). Restituirea *Cazaniei a II-a* a lui Coresi, apărută la Brașov, una dintre tipărițile reprezentative din secolul al XVI-lea, a fost inițiată de Ioan Bogdan, în calitatea sa de președinte al Comisiunii Istorice a României, căruia îi este și dedicată cartea. Corespondența dintre istoric și Sextil Pușcariu, purtată între 1910–1914, oferă amănunte semnificative privind gradul de implicare a celui din urmă, etapele parcurse în pregătirea ediției și efectuarea corecturilor de tipar<sup>1</sup>.

Vom valorifica în această intervenție un material documentar rămas necunoscut, constând atât din pagini de corespondență, avându-i de această dată ca protagoniști pe George Giuglea și, respectiv, pe Al. Procopovici, aflați într-un dialog epistolar cu Sextil Pușcariu, cât și piese din „arhiva” ediției, preconizată să apară în două volume, dintre care doar primul a văzut lumina tiparului. Ideea unei posibile colaborări, nematerializată în final, a lui G. Giuglea la realizarea ediției a fost reiterată și în corespondența lui Ioan Bogdan cu Sextil Pușcariu, publicată de profesorul Gavril Istrate. În fondul „Sextil Pușcariu – corespondența primită”<sup>2</sup>, se află și un set de 28 de scrisori inedite adresate savantului de către G. Giuglea. Una dintre scrisori, data-tă 29 decembrie 1910, aduce câteva clarificări privind discuțiile care au premers alegerea colaboratorului în activitatea de editare. Reproducem o parte din acest prim document epistolar:

<sup>1</sup> Scrisorile dintre cei doi cărturari au fost publicate și comentate de Gavril Istrate (1977), studiu reluat și amplificat în Istrate 2001, p. 186–221.

<sup>2</sup> Arhiva Sextil Pușcariu este păstrată la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, în urma dispoziției testamentare a nepoatei savantului, lingvista Magdalena Vulpe (1936–2003).

„[...] Dl Bogdan m-a întrebat dacă aş putea să ajut la publicarea unui text vechi românesc, care s-a încredinţat D-voastră. Mi-a spus că e vorba de colaţionarea mai multor manuscrise.

N-am decît să fiu mulţumitor Dlui Bogdan şi D-voastră că v-aţi gândit şi la ajutorul ce l-aş putea da eu. În domeniul filologiei noastre atît de sărac în oameni, trebuia luate în vedere şi puterile cele mai modeste.

Totuşi, îmi dau seama de greutatea, timpul lung ce-l va cere şi responsabilitatea unei astfel de lucrări, mai ales, când în fruntea Comisiunii Istorice se află d. Bogdan.

Aşa fiind, îmi permit a vă întreba pe Dv., ca specialist, cum veţi înţelege această lucrare, după câte manuscrise să se facă colaţionarea? Eu voi face apoi o probă ca să văd în cât timp se va putea face, de ex., o foaie, pentru ca să mă conving dacă s-ar putea da lucrarea mai în scurtă vreme, fiindcă d. Bogdan spunea că ar fi bine să se facă cât mai repede. Dar, cum timpul ne e scump tuturor, când mai ales îl întrebuinţăm pentru nevoile zilnice, ar fi greu să mă angajez la lucrări prin care aş încurca pe alţii, cu toată bucuria ce aş avea să contribui şi eu la lucrări de ştiinţă importante.

Eu i-am spus, de altfel, dlui Bogdan că aş putea consacra, cel mult, două jumătăţi de zi pentru asemenea lucru. Rămâne însă să văd cuvântul D-voastră.

Am cetit în „Tribuna” părţi din studiul ce l-aţi făgăduit că-l continuaţi în mai multe numere<sup>3</sup>. Aţi avut o idee foarte nimerită. Filologia, înainte de toate, ar trebui vulgarizată, pentru că studiază limba care e pe buzele tuturor.

V-am mulţumit astă-vară că mi-aţi trimis şi mie studiul asupra reconstruirii limbei străvechi româneşti. Foarte interesantă, între altele, reconstruirea a două regiuni lingvistice deosebite, după existenţa celor 2 forme: *staur* şi *staul*.

Păcat că nu se ocupă mai mulţi de problema vechimei noastre la nordul Dunării, care nu s-a lămurit încă deplin şi [pe] care, cred şi eu, că numai filologia o va lămuri desăvârşit în cele din urmă.

D. Iorga însă nu vrea să creadă în această putere a filologiei...

Aud că s-ar fi ocupat şi la curs de această chestiune, aducând în discuţiune şi cartea D-voastră. [...]”.

Deschidem aici o paranteză explicativă. Ultimele rânduri citate din scrisoarea lui Giuglea au în vedere lucrarea lui Sextil Puşcariu asupra reconstrucţiei românei primitive, care tocmai apăruse în germană (Puşcariu 1910), precum şi luarea de poziţie a lui Nicolae Iorga faţă de această scriere. În recenzia pe care o va publica în „Neamul românesc literar” (Iorga 1910), istoricul remarca acuitatea acestui „cercetător tânăr, care a dovedit totdeauna interes pentru problemele nouă în specialitatea sa” (*ibidem*, p. 465–466). În acest sens, contribuţia acestuia privind reconstituirea vechii limbi româneşti poate fi apreciată drept „o hotărnicie, o alegere pentru a ieşi din *devălmăşia* păgubitoare de până acum” (*ibidem*, p. 466–467). N. Iorga nu acceptă însă ca filologul să intre pe tărâmul istoricului, arătându-se sceptic faţă de instrumentarul pe care îl are la îndemână, fapt pentru care încearcă, orgolios, o subtilă punere la punct a acestuia:

<sup>3</sup> Este vorba despre serialul apărut în mai multe numere din „Tribuna” arădeană (vezi Puşcariu 1910–1911).

„Terenul cel sănătos e deci chiar acela pe care, cu câteva pagini înainte, îl arătase d. Pușcariu însuși. Filologia în marginea filologiei. Iar, afară de cazuri excepționale, în ce privește faptele istorice, dacă acestea sunt contestate între istorici, nu aprecierea filologului va hotărî” (*ibidem*, p. 467).

Ideea colaborării lui G. Giuglea cu S. Pușcariu la realizarea ediției va fi abandonată, poate și datorită rezervelor celui dintâi de a se angrena efectiv la o asemenea muncă presantă. Acesta lucra pe atunci la Biblioteca Academiei din București, iar abia după 1919 se va integra școlii lingvistice clujene. Ca urmare a acestor tatonări, bucovineanul Al. Procopovici, unul dintre emulii lui Sextil Pușcariu, este cooptat alături de magistrul în operațiile de editare, pe care le va efectua cu multă acribie, fapt reflectat și în corespondența lor. Într-una dintre scrisori, datând din 28 iunie 1912, Al. Procopovici face dovada unei implicări efective în munca de corectare și de colajare a transcrierii, el emițând, printre altele, supoziții privind proveniența originalului pornind de la sintagmele *grecește* și *elinește*:

„Vă trimit coala 11, pentru că am făcut la pg. 162 o corectură nouă pe care doresc s-o controlați. Cred că îndreptarea aceasta nu mai trebuie motivată. Astfel, lucrul acesta devine de tot clar și ca construcțiune, și ca înțeles, și se potrivește f. bine cu totul ce se opune la pg. 177 (ms.). [...]

Poate în loc de *α* ar trebui scris *e*, nu *iaste*. Dar mai adese urmând la Coresi mai multe greșeli de tipar după olaltă, observăm că e tot același cuvânt care se tipărește greșit. [...]

Am arătat odată că originalul grec<esc> al lui Coresi trebuie să fie din sec. VII. La pag. 162 se vorbește de o dereptate «creștinească» și una „elinească». Filipica aceasta arată că pe timpul predicătorului trebuie să fi existat o «rătăcire elinească». Cunoaște Coresi cuvântul «grecește» și face vreo deosebire între acesta și «elinește»?».

Într-o altă scrisoare, expediată din Cernăuți în 19 iulie 1912, Al. Procopovici îi comunică mai multe detalii privind transcrierea și interpretarea textului coresian, propunând o serie de soluții la care solicită, punctual, acordul lui Pușcariu:

„[...] Vă trimit coala 13 ca s-o mai vedeți o dată. La pg. 194, r. 10 prefer virgula după *legiei*. Înțelesul cred că este clar: Crucea cu care se pedepsiau păcatele cele mai mari și care era fără de cinstă după legea veche numai pentru b<i>s<erica> slavă a fost<sup>4</sup>. [...]

La pg. 198, r. 4. Cred că ar trebui totuși să facem alineatul la *Iarăși* și nu la *După*. Greșala se poate îndrepta ușor, zețarul n-are decât să plaseze cuvintele *va primi* în cele dintâi 3 rânduri ale paginei. Ca să nu ne mai încurcăm însă cu variantele, *nu* tipărim cursiv cuvintele din evangh<elii>.

La pg. 199, r. 27 și urm. Punctuația mea corăspunde mai mult celei a lui Coresi, argument care n-are multă valoare. Pe *învățăm-ne* nu l-am interpretat ca un fel de conjunctiv, ci *ca* = cum, precum. *Ca* mi se pare că se mai găsește cu funcțiunea aceasta la Coresi. Vă comunic interpretarea mea, despre care nu sânt convins că este ireproșabilă, dar nici *arătându* *ca cu duhul sfânt* = înfățișându-se ca d<u>hul sf<ânt> nu mă satisface. Admițând însă interpretarea Dvoastră, aș face următoarea punctuație: ... *a*

<sup>4</sup> Pușcariu adnotează: *bine!*

*răbda: arătându ca cu duhul, în troiță desfărșită închinăciune învățamu-ne. Că duhū iaste etc.* Adecă: lui Dzeu ne-am închinat totdeauna, ne închinăm și fiului de când a fost pe pământ, și acum, înfățișându-se Dzeu în chipul Duhului sfânt, ne-a învățat (învățamu-ne) să ne închinăm troiței desăvârșite. În cazul acesta am accepta întocmai punctuația lui Coresi.

Eu interpretasem astfel: Dzeu-fiul, înălțându-se la ceriu, n-a voit să lase pe apostoli singuri și s-a pogorât de Rusalii în mijlocul lor cu Dzeu, duhul sfânt. Să nu îndrăznim a suporta fără a îngenunchia vederea aceasta, dovedindu-se (= arătând) – precum am învățat a ne închina și D<u>hului sf., nu numai tatălui și fiului, închinându-ne troiței desăvârșite (cu D<u>hul sf. în troiță etc.) – că duhū este Dzeu. [Deci, fiind „îndrăznitori” față de d<u>hul sf., am fi îndrăznitori și față de Dzeu], și cine se va închina lui Dzeu se cade să se închine lui Dzeu-duhul (duhului) și lui Dzeu-fiul (adevărului, celuia ce a propovedit cuvântul adevărului).

Vă rog să hotărâți. Mă gândesc acum că *aratând* etc. = înfățișându-se ca etc. merge de tot bine și cred că rămânem la interpretarea aceasta, cu punctuația pe care am arătat-o sus.

Pag. 199, r. 35. Cred că Coresi putea să traducă *d-zeiasca și sfințitū besearecă*, chiar dacă n-o fi vorbit așa. Coresi traduce adese, mai cu seamă când atributele să grămădesc, cuvinte, nu propozițiuni, și atunci firește că acordul nu iese bine uneori. Probabil că în același fel se explică și forme ca *viață-făcătoriu* (r. 32). Cred însă că e bine să transcriem *sfințitū*, arătând greșala în nota de jos. Am putea scrie și *sfințita*, dar mult mai adese în astfel de cazuri Coresi are forma nearticulată. [...]

La pag. 207, r. 19 și urm. Nu pare prea lămurit. Nu s-ar putea închide parantezul după *Dzeu* (r. 20), punându-se virgula după *împăratulū* (r. 21)? Mi se pare că am mai discutat locul aceste, dar nu mai știu minte cum l-am explicat.

Corectura I merge foarte încet [...].”

În fine, într-o scrisoare din 28 iulie 1912, este anunțată finalizarea corecturii I, precum și semnalarea unor variante date după exemplarul din *Tâlcul evangheliilor* consultat la Biblioteca Centrală din Blaj (aflat acum la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca):

„Vă trimit corectura I. Cred că nu e nevoie s-o citiți întreagă. Controlați, Vă rog, locurile însemnate cu roșu (creion) în mss. Poate e nevoie de vreo notă, care nu s-ar mai putea adăuga după paginație. Se pare că în 2–3 locuri au fost sărite vro 2 cuvinte. Nu știu ce facem cu astfel de greșeli de tipar. Adăugăm cuvintele în text sau dăm la urmă explicația cuvenită? La urma urmelor, acele locuri se pot explica poate și așa, deși nu e probabil că în 600 pagini tipărite să nu se găsească și astfel de greșeli de tipar. S-a întâmplat ca și zețarul nostru a sărit vro câteva cuvinte chiar într-un loc, unde s-ar putea presupune o astfel de lipsă la Coresi (pg. 291). – La variante – pg. 290, pare-mi-se – e de îndreptat ceva după notele ce le-am luat la Blaj.

Văzând corectura aceasta, Vă rog să-mi scrieți, dacă e nevoie să Vă trimit și de aci înainte corectura I [...].

Iată, așadar, câteva aspecte relevante din laboratorul de editare a *Evangheliei cu învățatură* din 1581, prin care Sextil Pușcariu își etalează, aparent din umbră, virtuțile de filolog, atent la stabilirea și transpunerea cât mai fidelă a textului. Dacă

Al. Procopovici va efectua transcrierea propriu-zisă, S. Pușcariu va decide asupra diferitelor modalități de interpretare a grafiei, realizând revizia textului în diferite faze, inclusiv după colile pregătite pentru tipar. O simplă confruntare ne dovedește faptul că majoritatea observațiilor lui Al. Procopovici au fost acceptate și operate în textul final al ediției.

Într-o scurtă prefață la ediția publicată în 1914, editorii avertizau că primul volum este rezervat textului propriu-zis, urmând ca un al doilea volum să cuprindă, pe lângă partea de gramatică, note și glosar, o introducere în care să se specifice „principiile de care am fost călăuziți la editare”. Deși nu a mai fost întregită prin studiul filologic promis, ediția este dotată totuși în subsolul textului cu un aparat critic adecvat, care cuprinde note referitoare la grafia sau la posibilele interpretări ale grafiei textului, precum și diferențele de ordin fonetic, morfologic și lexical înregistrate de *Tetraevanghelul* lui Coresi (1561), *Tâlcul evangheliilor* (c. 1567–1568) și *Evangheliarul* lui Radu de la Mănăcești (1574), acesta din urmă după transcrierea lui M. Gaster. Referitor la stadiul pregătirii celui de-al doilea volum al ediției *Evangheliei cu învățătură*, Sextil Pușcariu nota în jurnalul său, pe data de 27 februarie 1917, că

„e scos pe fișe întreg glosarul și anume până la pag. 100 cuvânt de cuvânt, până la pag. 250 toate cuvintele care din punct de vedere gramatical cuprind ceva interesant, iar de la 251 înainte aproape numai cuvintele de interes lexicografic. Aproape 20 000 de fișe așteaptă, așezate după alfabet, de a fi preluate în glosar. Materialul acesta [...] va fi apoi lucrat în *Gramatică*, arătându-se toate particularitățile fonologice, morfologice, derivative, lexicografice și sintactice” (Pușcariu 1978, p. 193).

În Arhiva Sextil Pușcariu, pe care o deține biblioteca Institutului Academic clujean, am identificat întregul material lucrat pentru cel de-al doilea volum, o parte fiind redactată deja, iar altă parte excerptată și ordonată în mai multe cutii, evaluate ulterior de editori la peste 50 000 de fișe (vezi *infra*). Un text inedit pe care îl prezentăm acum (cota ASP 30), cu grafia recognoscibilă a lui Sextil Pușcariu, constă într-un preambul la *Glosar*, o expunere detaliată de principii (publicată *in extenso* în Anexă), care probează faptul că cel de-al doilea volum al ediției depășise stadiul de proiect, fiind redactat deja în mare parte, așa cum mărturisește cu probitate în *Memorii*. În textul pe care îl comentăm, lexicograful redevabil, care își câștigase deja o experiență prin elaborarea primelor fascicule din *Dicționarul limbii române*, formulează la început câteva principii generale care ar trebui să stea la baza oricărui glosar, urmate de o serie de norme de ordin tehnic, însoțite de exemplificări adecvate. Autorul pornește de la ideea că un glosar are menirea „de a fi cât se poate de util cu cea mai mare economie posibilă de spațiu”. În acest sens, el precizează că „bogăția și extensiunea unui glosar trebuie să se acomodeze scopului întreg al ediției”. În cazul de față, în care se urmărește un „scop aproape exclusiv filologic”, această componentă de neeludat a unei ediții critice este pusă în valoare într-o măsură mai mare decât în situația în care se editează un text doar pentru valoarea sa istorică sau literară intrinsecă. Aparatul critic va viza atunci doar „înțelegerea” tex-

tului, iar munca de editare are în vedere, cu precădere, alcătuirea indicelui, dar nu și a glosarului, redus numai la clarificarea sensului unor cuvinte mai greu de înțeles. Pentru S. Pușcariu, tipăritura lui Coresi constituie un incontestabil document lingvistic, prin intermediul căruia poate fi cunoscută limba română de la sfârșitul secolului al XVI-lea, putându-se reconstitui astfel „gramatica acestei limbi”. În funcție de aceste deziderate, un glosar nu poate fi restrâns doar la explicarea unor cuvinte rare sau puțin cunoscute, care să faciliteze înțelegerea textului, ci trebuie să reflecte cât mai fidel „imaginea tezaurului de cuvinte” aflat în bagajul lexical al lui Coresi.

Sextil Pușcariu întrevide cu claritate locul pe care îl ocupă glosarul în configurația unei ediții, criteriile de alcătuire a acestuia și modul în care este structurat, normele esențiale după care se ghidează de regulă editorii. Pentru aceștia, formația de lexicografi, în general, și cea de redactori ai *Dicționarului Academiei*, în special, se dovedește a fi deosebit de utilă în privința soluțiilor adoptate. De exemplu, în legătură cu alegerea citatelor ilustrative pentru cuvintele care prezentau „un deosebit interes din punctul de vedere al dezvoltării lor semantice sau servesc spre elucidarea unor probleme etimologice”, nu s-a optat pentru analizarea lor în cuprinsul glosarului, ci într-un capitol distinct de lexicologie din cadrul studiului introductiv. Filologul este conștient de faptul că glosarul este o lucrare exclusiv analitică, iar „deslușirile” lexicologice trebuie tratate într-o parte introductivă, sintetică. Pe de altă parte, acceptă și inserarea unor citate scurte, date în paranteze, atunci când se impune scoaterea în relief a unor „întrebuițări” lexicale.

Conceput pe aceste coordonate, glosarul nu se limitează doar la înregistrarea și explicarea cuvintelor, ci este considerat, totodată, „o lucrare pregătitoare” pentru elaborarea unui Dicționar istoric al limbii române.

Materialul documentar inedit pe care l-am prezentat oferă suficiente premise pentru filologii actuali de a-și asuma restituirea și finalizarea ediției critice a *Evangeliei cu învățătură* a lui Coresi, pe care Sextil Pușcariu, împreună cu Al. Procopovici, o publicaseră parțial în urmă cu un secol.

#### Anexă

#### SEXTIL PUȘCARIU, *GLOSARUL*

O normă pentru alcătuirea glosarelor edițiilor de texte nu există, afară doară de principiul de a fi cât se poate de util cu cea mai mare economie posibilă de spațiu. Bogăția și extensiunea unui glosar trebuie să se acomodeze scopului întreg al ediției. Pentru noi, care urmărim un scop aproape exclusiv filologic, glosarul are o importanță cu mult mai mare decât pentru cel ce editează un text pentru valoarea sa istorică sau literară. În cazul din urmă, aparatul filologic servește numai spre înțelegerea textului și grija principală a editorului se va îndrepta la alcătuirea *indicelui*, nu a *glosarului*, care va avea să clarifice numai sensul cuvintelor grele de înțeles. Pentru noi, *Evangeliarul cu tâlc* al lui Coresi e un bogat document lingvistic, care ne dă prilej să cunoaștem limba românească la sfârșitul veacului al XVI-lea; pe baza lui vrem să reconstruim gramatica acestei limbi. O

parte principală a gramaticii e lexicografia, iar glosarul cel mai important capitol al ei. Prin urmare, nu ne putem restrânge, în glosar, la relevarea unor cuvinte rare sau la clarificarea înțelesului unor vorbe care îngreunează înțelegerea textului, ci trebuie să dăm însăși imaginea tezaorului de cuvinte întrebuințate de Coresi, ținând seamă de toate întrebuințările lor lexicografice.

Un glosar ideal ar fi deci acela care ar înregistra, cu o împărțire rațională a materialului rânduit alfabetic, *t o a t e* cuvintele, cu indicarea *t u t u r o r* locurilor în care le întâlnim în text. Urmarea acestui princip la un text de peste 550 de pagini ar însemna însă o muncă – în mare parte mecanică – care ar cere 2–3 ani de lucru intensiv și al cărei folos real nu stă în raport cu vremea cheltuită. Cum vremea e dușmanul cel mai mare al oricărui muncitor pe ogorul științei, principiul economiei trebuie să ne preocupe mai mult decât vanitatea de a ajunge idealul unei lucrări și deci a trebuit să facem un compromis și în privința aceasta. Calea pe care am ales-o a fost următoarea: Am extras vorbă de vorbă – dar absolut toate cuvintele, nefăcând excepție nici cu articolele și cu cuvintelele enclitice și proclitice – cele 99 de pagini dintâi, deci aproape a cincea parte din întreg textul. Din cele patru părți următoare, am căutat să extragem mai întâi cuvintele pe care nu le-am întâlnit pe cele 99 pagini dintâi – pentru ca în glosar să fie cuprinse toate cuvintele textului – apoi pe acelea care au un înțeles nou și, în sfârșit, pe cele ce prin înțelesul, forma, întrebuințarea sau construcția lor ni se păreau remarcabile. Astfel am adunat un material foarte bogat, de peste 50 000 de fișe, care, deși nu dă imaginea completă a tezaorului lexical, totuși cuprind tot ce e remarcabil și fac posibil, prin indicarea paginei (în numărător) și a rândului (în numitor), controlul și aflarea cuvântului în text.

Disponând de un material de fișe atât de bogat, grija noastră dintâi a fost să micșorăm după putință extensiunea glosarului, eliminând din el tot ce ni se părea de prisos și să facem atâta economie de spațiu cât permitea utilitatea și claritatea lucrării.

Fiindcă în partea gramaticală a acestei lucrări au fost relevate toate fenomenele fonologice, morfologice, derivative, sintactice și lexicologice care ni s-au părut caracteristice pentru limba lui Coresi, ne-am putut restrânge în glosar la partea curat lexicografică. Cu alte cuvinte, variantele fonologice și formele morfologice n-au fost relevate în glosar și cuvintele s-au dat sub forma nominativului la nume și a infinitivului la verbe, fără a se deosebi dacă bunăoară un substantiv masculin se termină în *-ŭ* sau *-u* (după cum era urmat de un cuvânt enclitic sau nu), dacă verbul se întrebuințează la prezinte sau la aorist sau la gerundiu etc. Pronumele, verbele ajutătoare etc., care din punct de vedere lexical nu prezintau nicio particularitate remarcabilă, ale căror forme însă erau de un interes deosebit gramatical, au fost citate în partea morfologică a lucrării, cu toate formele și cu toate locurile din text, iar la glosar s-a putut face o simplă retrimiteră la §§ respectivi din gramatică. Tot astfel cele mai multe dintre conjuncțiuni, prepozițiuni și adverbiu au fost tratate pe larg în partea sintactică a gramaticii. Conjuncțiunile și prepozițiile nu au, cu alte cuvinte, un *înțeles* pregnant, ci exprimă numai un *raport gramatical*, cum reiese din întrebuințarea lor în unire cu alte cuvinte; ele pot fi tratate deci mai bine în sintaxă decât în lexicon. Dar și unele adverbiu – cel puțin acelea care prezintă în textul nostru particularități deosebite de limba de azi – puteau mai bine fi tratate în partea sintactică, unde, prin economia de spațiu urmărită în glosar, nu eram împiedecați ca să dăm citații mai lungi din text și deci să ilustrăm prin exemple cele susținute.

Tot trebuința aceasta, de a ilustra prin citații diferitele sensuri ale cuvintelor, ne-a hotărât ca să scoatem din glosar și să tratăm în capitolul intitulat „lexicologie” acele cuvinte care prezintau un deosebit interes din punctul de vedere al dezvoltării lor semantice sau servesc spre elucidarea unor probleme etimologice. Căci glosarul nu ne putea dispensa de acest capitol, care pe nedrept se neglijează de cei mai mulți editori de texte. Glosarul poate numai înregistra, în ordine alfabetică, cuvintele, el nu poate da deslușirile lexicologice necesare; glosarul e o lucrare pur analitică, alături de care trebuie să existe și o parte sintetică.

Tot astfel în „Note” de multe ori a trebuit să explicăm întrebuițarea figurată, improprie, greșită sau stângace a vreunui cuvânt sau să recunoaștem că nu l-am putut înțelege. Printr-un asterisc așezat în urma fracțiunii ce arată locul în text, am atras atenția cetitorului că în note va găsi mai multe explicații decât i s-a putut da în glosar. Astfel, bunăoară, la cuvântul *neplecare*, în glosar aflăm, în loc de orice altă explicație: 293/22\*, adică o trimitere la nota ce se face despre acest cuvânt întrebuițat în rândul 22 al paginii 293 din text, unde se dă o explicație mai lungă ce nu se putea repeta, din lipsă de spațiu, în glosar.

După ce am limitat astfel materialul față de diferitele capitole ale gramaticii, a trebuit să ne dăm seama întrucât avem să revelăm particularitățile de natură pur lexicală ale singuraticelor cuvinte.

În privința aceasta iarăși nu există o normă. Numai bunul simț ne poate călăuzi. Foarte utile sânt observările lui Jan Urban-Jarník, un maestru în alcătuirea glosarelor. Mai folositoare ne-au fost, ca redactori ai Dicționarului Academiei, experiența ce am făcut-o cu glosarele existente, ale căror merite și scăderi am avut ocazia să le cunoaștem de nenumărate ori. Căci un glosar ca cel de față nu are a lămuri numai pe cetitor asupra înțelesurilor cuvintelor întrebuițate în textul nostru, ci este și o lucrare pregătitoare pentru alcătuirea Dicționarului istoric al limbei române. Dându-ne seama și de această menire a glosarului, n-am dus până la extrem principiul economiei, ci am căutat, prin citațiuni scurte, date în paranteze, să relevăm întrebuițări lexicale vrednice de a fi scoase în relief.

În general, după cuvântul tipărit **cu aldine** în fruntea articolului (dintre cuvintele variabile, substantivele în nominativ singular, adjectivele și pronumele în nominativ singular masculin și feminin, verbele în infinitiv) urmează, cu literă dreaptă, definiția gramaticală, cu scurtările uzuale (vezi lista lor în nota de la pagina primă a glosarului). Când un adjectiv se întrebuițează și ca substantiv, sau invers, de obicei formele se dau promiscue (căci, de cele mai multe ori, în funcțiune predicativă, nu se poate preciza dacă avem a face cu un adjectiv sau cu un substantiv), mai rar se dau întâi locurile cu o întrebuițare și apoi cu alta (după semnul ||), ceea ce se face de obicei cu adjectivele întrebuițate ca adverbii. La verbe de regulă se deosebește (prin punct și virgulă [;] sau prin liniuță [-]) forma transitivă (uneori și cea absolută) de cea intransitivă și de cea reflexivă.

După această deosebire gramaticală (care însă adesea, în același timp, cuprinde și o deosebire de sens), se dă traducerea în limba românească modernă, *cu litere cursive*. Remarcăm că atunci când cuvântul are același înțeles ca și azi, de obicei nu mai dăm această traducere (ceea ce va să zică că, de câte ori traducerea lipsește, sensul e cel modern, căci uneori – și în acest caz se citează și propoziția – traducerea n-am dat-o fiindcă sensul nu ne-a fost clar). Numai când, afară de sensul modern, cuvântul are și alte sensuri, se dă traducerea românească și când e aceeași ca vorba din titlu. Rareori,

când în nemțește sau franțuzește există un corespondent pregnant, care arată în același timp în care înțeles de astăzi vrem să fie priceput corespondentul modern pe care l-am dat, se dă și acesta, cu cursive și în paranteze, d. ex., la „silă” se dă germ. „Vergewaltigung”, ca să indicăm că cuvântul românesc nu trebuie înțeles în sensul din celelalte multe accepțiuni ale sale (d. ex. germ. „Überdruss”). În traducerea românească modernă am căutat să cităm mai multe sinonime sau cvasisinonime, spre a preciza cât mai exact înțelesul, uneori luând refugiu la circumscriseri mai largi sau la neologisme, chiar când acestea nu sânt tocmai literare. Căci scopul nostru nu a fost să fim literari, ci să deosebim, pe cât se poate, diferitele înțelesuri și nuanțe de înțeles.

După aceste traduceri, despărțite or olaltă prin || când vrem să relevăm deosebiri fundamentale, prin – pentru deosebirile mai puțin decizive, dar cu toate astea marcante și prin punct și virgulă (;) pentru cele mai puțin importante, urmează, pagină de pagină, citațiile din text, în formă de fracțiuni. Dintre acestea se dau mai întâi exemplele care nu prezintă nimic deosebit. Urmează apoi exemplele care au vreun interes frazeologic, dându-se, cu litere drepte și în paranteze rotunde, câte un cuvânt sau o citațiune scurtă, care arată legături mai frecvente ale acestui cuvânt cu alte cuvinte. Astfel, bunăoară la unele verbe se dă subiectul (d. ex. la *lumina* subiectele „soarele”, „focul”) sau complementul (d. ex. la *sparge* complementele „jitnița”, „case”, „cetăți”, „pizma”, „moarte”, „vrajbă”, „leage”, cămașa”, „mrejele”), la unele substantive adjectivul atributiv (la *lună* atributele „plină”, „noao”, la *nărav* atributele „bună”, „rău” etc.), la unele adjective substantivele pe care le determină mai de aproape (d. ex. la *luminat* substantivele „lucceafăr”, „veșminte”, „carte” etc.) ș.a.m.d. Mai adesea se relevează cuvintele sinonime sau apropiate ca înțeles, pe care Coresi le leagă prin „și” foarte adesea, întrebuintând cu predilecție figuri stilistice ca „spământarea și frica”, „frică și spaimă”, „furii și tâlharii”, „lesne și preiușor”, „săraci și mișei”, „frați și surori”, „ca zăbala și ca frâul” etc. sau cuvinte opuse ca înțeles, care se dau în paranteze rotunde după două puncte, d. ex. la *lumină* (: întunecă), la *rău* (: bun), la *slugă* (: domn), la *sănătate* (: boala) etc. Mai ales se relevă construcțiile importante pentru frazeologie, d. ex. la *foame* „a pieri de ~”, „topit de ~” etc., unele din ele relevate și prin litere spațiate, d. ex. la *milă*: a-i fi (cui va) ~ de ..., a i se face (cui va) ~, a face ~ cu cineva etc. Tot în paranteze rotunde după semnul + se arată prepozițiunile, conjuncțiunile, cazurile, modurile etc. cu care se leagă un cuvânt de cele următoare sau regimul lor. Astfel, glosarul nostru întregește partea sintactică a gramaticii, care nu s-a putut extinde asupra tuturor chestiunilor de amănunt și să dea liste complete. În sfârșit, acolo unde am avut locuri paralele, am dat în paranteze colțuroase [ ] sinonimele întrebuintate în variante (A. B. C.) sau în alte locuri ale textului (mai ales în T. = tâlc), apoi foarte adesea în Bl. (Biblia de la București din anul 1688), precum și din bibliile în alte limbi (franceză, latină, slavonă).

Cetitorul, deprinzându-se cu acest sistem de semne convenționale, întrebuintate consecvent, va afla în câteva rânduri o mulțime de indicații lexicografice prețioase (compară bunăoară articolul *ruga*, care relevă și explică o mulțime de particularități lexicale și sintactice ale acestui verb în câteva rânduri).

## ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- ASP = Arhiva Sextil Pușcariu, aflată la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca al Academiei Române.
- Iorga 1910 = N. Iorga, *O carte a d-lui Sextil Pușcariu despre originea limbii noastre*, în „Neamul românesc literar”, II, 1910, nr. 30, p. 465–467.
- Istrate 1977 = Gavril Istrate, *Sextil Pușcariu, editor al lui Coresi*, în *100 de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu (1877–1948). Comunicările Simpozionului din 14–I–1977*, Cluj-Napoca, 1977 (Universitatea „Babeș-Bolyai”; multigrafat), p. 36–48 (reluat și amplificat în Istrate 2001, p. 186–221).
- Istrate 2001 = Gavril Istrate, *Studii și portrete*, vol. I, Iași, Editura Cronica, 2001.
- Pușcariu 1910 = Sextil Pușcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, Halle, Universitätsverlag, 1910.
- Pușcariu 1910–1911 = Sextil Pușcariu, *Din carnetul unui filolog*, în „Tribuna” (Arad), XIV, 1910, nr. 278, p. 1–3; nr. 279, p. 13–14; nr. 280, p. 13, XV, 1911, nr. 1, p. 5–6; nr. 6, p. 1–4; nr. 14, p. 2–4; nr. 17, p. 1–3; nr. 29, p. 2–4; nr. 38, p. 1–2; nr. 41, p. 2–4; nr. 53, p. 2–3; nr. 105, p. 1–2; nr. 109, p. 2–4.
- Pușcariu 1978 = Sextil Pușcariu, *Memorii*. Ediție de Magdalena Vulpe. Prefață de Ion Bulei. Note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978.
- Pușcariu–Procopovici 1914 = *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură (1581)*. Publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I. *Textul*, București, Atelierele Grafice Socec & co., 1914.

SEXTIL PUȘCARIU AND THE EDITING OF ANCIENT TEXTS  
(UNPUBLISHED DOCUMENTARY MATERIAL)*(Abstract)*

The study recovers and highlights a piece of documentary material which remained unknown, found in the Sextil Pușcariu Archive from the Academic Institute in Cluj. It consists of several pages of correspondence and of a philological commentary that relate to the *Gospel Edition for Teaching* (1581) of Coresi, published in 1914. The epistolary dialogue held by the two linguists, George Giuglea and Al Procopovici, with Sextil Pușcariu, between the years 1910–1912, offers revealing details on devising the critical edition already mentioned. The other original text presented here, that belongs to the great scholar, consists of a preamble to *The Glossary*, a detailed statement of principles and rules. This actually proves that the second volume of the edition, though it had not been printed, was being prepared beyond the draft stage and thus it was to be written in large part in the coming years.

**Cuvinte-cheie:** *Coresi, ediție critică, glosar, principii de critică textuală, Al. Procopovici.*

**Keywords:** *Coresi, critical edition, glossary, principles of textual criticism, Al. Procopovici.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară  
„Sextil Pușcariu”  
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21  
eug.pavel@yahoo.com*